

جایگاه رویکرد سیاسی - معنوی سرمایه اجتماعی در پیروزی‌های دوران دفاع مقدس

نعمت‌اله همراهی^۱، فریدون اکبرزاده^۲، شیوا جلال‌پور^۳، حامد محقق‌نیا^۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۲۶

چکیده:

پژوهش حاضر با هدف ارزیابی جایگاه رویکرد سیاسی - معنوی سرمایه اجتماعی در پیروزی‌های دوران دفاع مقدس به روش کتابخانه‌ای به نگارش درآمده است. سؤال اصلی در این نوشتار این است که، آیا عوامل معنوی سرمایه اجتماعی در روند پیروزی‌های دوران دفاع مقدس تأثیرگذار بوده است؟ در پاسخ آن، می‌توان این فرضیه را در نظر گرفت: جمهوری اسلامی ایران توانسته است در فرایند تحولات دفاع مقدس، علاوه بر مقاومت و وادار نمودن دشمن متجاوز به عقب‌نشینی، در حوزه دیپلماسی منطقه‌ای و بین‌المللی نقش‌آفرینی و تصمیم سازی نماید. بر این اساس یافته‌ها نشان می‌دهد: سرزمین ایران در طول تاریخ خود به‌خصوص در دویست سال گذشته موردتهاجم دشمنان قرار گرفته و بخش‌هایی از مناطق راهبردی خود را از دست داده است. اما در حماسه هشت سال دفاع مقدس با توجه به رهبری کاریزمایی امام خمینی (رحمه‌الله علیه) و بهره‌مندی از آموزه‌های دینی و تشیع انقلابی، شهادت‌گرایی روحیه ایثار و فداکاری در راه خدا، فرهنگ مهدویت و غیبت و... توده‌های مردم به سمت جبهه‌های جنگ هجوم آوردند و رزمندگان ایرانی در یک جنگ نامتقارن، دشمن متجاوز را وادار به عقب‌نشینی و شکست نمودند. یکی از شاخص‌های مهم این تحقیق که آن را با سایر پژوهش‌ها متفاوت می‌سازد نقش باورهای عمیق مذهبی و قدرت معنوی در پیروزی‌های رزمندگان ایرانی در روند تحولات جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران می‌باشد.

واژگان اصلی: سرمایه‌اجتماعی، سیاسی، پیروزی، دفاع مقدس، جمهوری اسلامی ایران، عراق.

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

۲. استادیار گروه علوم سیاسی واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران (نویسنده مسئول)

feredounakbarzadeh@gmail.com

۳. استادیار گروه علوم سیاسی واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

۴. استادیار گروه علوم سیاسی واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

مقدمه

وقوع جنگ تحمیلی، یکی از ناب‌ترین عرصه‌های تجلی و معرفی قدرت نرم به جهانیان بود. در برابر هجوم و ائتلاف دو اردوگاه جهانی قدرت علیه انقلاب نوپا، عاملی جز برخورداری کشور از سرمایه‌اجتماعی و قدرت نرم قادر به ایستادگی و مقاومت نبود و راهبرد دفاعی و اقدامات دیپلماسی نظام بدون بهره‌مندی از این عامل قدرتمند، به‌طور قطع راه به‌جایی نمی‌برد (قدسی، ۱۳۸۹: ۱۳۴).

آنچه در حماسه هشت سال دفاع مقدس به کارآمدترین شکل به نتیجه رسیده است، درایت و تدبیر رهبری هوشمندانه و مقتدرانه امام خمینی (رحمه الله علیه) در خلق استراتژی بسیج مردمی و عملیاتی کردن راهبرد دفاع مردمی در جنگ با رژیم بعث عراق بود ... که ایران به کانون مقاومت نظامی توده‌ها و زایش فرهنگ پایداری، بازسازی معنوی و تبدیل مبارزه سیاسی، نظامی به عملی معنوی، عرفانی و توحیدی گردید. (شعبانی ساروئی، ۱۳۸۴: ۱۳۴)

درواقع، رویکرد معنوی سرمایه‌اجتماعی، زمینه‌های تحرک و پویایی رزمندگان ایرانی در جبهه‌های نبرد را فراهم کرد و امواج خروشان نیروهای داوطلب مردمی به سوی میدان‌های نبرد با دشمن سرازیر گردید که به گفته ساکی زاده (۱۳۸۶): غربی‌ها آن را «تاکتیک موج انسانی» تعبیر کرده‌اند (ساکی زاده، ۱۳۸۶: ۳۲)

هدف اصلی در این پژوهش شناسایی جایگاه رویکرد سیاسی - معنوی سرمایه‌اجتماعی در پیروزی‌های دوران دفاع مقدس، است. پژوهش حاضر از دیدگاه «رابرت پاتنام» نظریه‌پرداز برجسته حوزه سرمایه‌اجتماعی الهام گرفته است. از نظر پاتنام، ارزش‌های مشترک، دین و مذهب، میزان امنیت اجتماعی، ایدئولوژی و مواردی از این دست در شکل‌دهی سرمایه‌اجتماعی اهمیت قابل توجهی دارند (پاتنام، ۲۰۰۰).

این تحقیق با رویکردی بومی و دینی، به دنبال دستیابی به این سؤال کلیدی است که آیا عوامل معنوی سرمایه‌اجتماعی در روند پیروزی‌های دوران دفاع مقدس تأثیرگذار بوده است؟ در پاسخ، می‌توان چنین اظهار داشت که جمهوری اسلامی ایران توانسته است در فرایند تحولات دفاع مقدس، علاوه بر مقاومت و وادار نمودن دشمن متجاوز به عقب‌نشینی، در حوزه دیپلماسی منطقه‌ای و بین‌المللی نقش‌آفرینی و تصمیم‌سازی نماید.

۱- ضرورت و اهمیت پژوهش

آنچه در انجام این پژوهش ضروری به نظر می‌رسد، وجود رویکرد سرمایه‌اجتماعی به‌عنوان مؤلفه و معیاری قدرتمند جهت ارزیابی قدرت نرم دیروز و امروز در جامعه است، در این راستا محقق در تلاش است تا این مؤلفه را در دوران جنگ و دفاع مقدس مورد کنکاش قرار دهد. بی‌تردید سرمایه اجتماعی و قدرت نرم در حقیقی‌ترین و کمیاب‌ترین شکلش، در صحنه‌های جنگ و دفاع مقدس نمود پیدا کرده است، پایداری و پیروزی ملت ایران در هشت سال دفاع مقدس، مرهون شناخت کامل حضرت آیت‌الله خمینی (رحمه الله علیه) از تأثیرات مهم این مؤلفه‌ی تأثیرگذار بوده است (جوادی، ۱۳۹۵: ۹۲) که توانسته با حسن استفاده از این سرمایه‌ی حیاتی، بر قدرت سخت وضعیت موجود غلبه نماید. در این راستا سرمایه‌اجتماعی، با تولید هنجار و اعتماد متقابل، اعضای شبکه اجتماعی را به‌منظور دستیابی به اهداف و منافع مشترک، پیوند می‌دهد. ظرفیت‌ها و قابلیت‌های سرمایه‌اجتماعی، نقش فزاینده‌ای در بسیج نیروهای مردمی و حرکت‌های اجتماعی داشته‌اند. بنابراین، به نظر می‌رسد عناصری مانند: آموزه‌های دینی، هویت ایرانی و فرهنگ ملی، روحیه ایثار و شهادت‌طلبی، به‌عنوان بخشی از عوامل تقویت‌کننده قدرت نرم جمهوری اسلامی در فرآیند جنگ هشت‌ساله رژیم بعث عراق علیه ایران، محسوب می‌گردد.

لذا پرداختن به موضوع سرمایه‌اجتماعی و نقش مهم آن در تحولات دوران جنگ هشت‌ساله رژیم بعث عراق علیه ایران و تبیین مسائل آن در این دوره حساس، امری ضروری به نظر می‌رسد و می‌تواند افق جدیدی در عرصه امنیت داخلی و بین‌المللی برای کشورمان به ارمغان آورد. بنابراین، جامعه ایرانی، نیازمند تکرار تجربیات تاریخی و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی ایران معاصر و بازتولید آن در جمهوری اسلامی است.

۲- پیشینه تحقیق:

رحمانی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «سرمایه‌های اجتماعی و معنوی دفاع مقدس» به بررسی مؤلفه‌های ساختاری، شناختی و ارتباطی سرمایه‌اجتماعی در زمان دفاع مقدس، پرداخته است. مقتدر و کتابی (۱۳۹۷)، در پژوهشی با عنوان «بررسی رابطه سرمایه‌اجتماعی و قدرت نرم ایران» نشان داد که سرمایه اجتماعی در ایران به دلایل مختلفی دارای وضعیت مطلوبی نبوده و بر همین اساس امکان بهره‌گیری از آن در راستای قدرت نرم به‌خوبی فراهم نشد. مولایی آرائی و مهدوی کنی (۱۳۹۵)، در پژوهشی با عنوان «بررسی عوامل جهت‌دهنده سرمایه‌اجتماعی در دوران

دفاع مقدس» از طریق مصاحبه با فرماندهان و رزمندگان دوران دفاع مقدس و با استفاده از روش نظریه پردازی داده بنیاد به تبیین عوامل جهت دهنده سرمایه اجتماعی در دوران دفاع مقدس پرداخته شده است. خطیبی (۱۳۹۱) اثری با عنوان «کتاب ارزش‌ها در دفاع مقدس» به چاپ رسانده است. این کتاب مشتمل بر چهار فصل پیرامون راهکارهای حفظ و گسترش ارزش‌های دوران هشت ساله رژیم بعث عراق علیه ایران را مورد بررسی قرار داده است. ردادی و افتخاری (۱۳۹۰) در کتاب «قدرت نرم سرمایه اجتماعی در اسلام»، پس از تشریح چارچوب نظری و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، به تجزیه و تحلیل رابطه دین و سرمایه اجتماعی می‌پردازد.

۳- نوآوری پژوهش:

هرچند در چند دهه گذشته، ابعاد مختلف جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران در آثار نویسندگان و پژوهشگران کشور انعکاس یافته است اما رویکرد معنوی و ایدئولوژیک سرمایه اجتماعی و نقش آفرینی آن در دوران دفاع مقدس، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. بنابراین، یکی از ویژگی این تحقیق که آن را از سایر پژوهش‌ها متفاوت می‌سازد، پرداختن به آمیختگی فرهنگ دینی و ظرفیت‌های معنوی با سرمایه اجتماعی و تأثیر آن در بسیج توده‌های مردمی به سمت جبهه‌های نبرد با دشمن می‌باشد که به عنوان غنی‌ترین قدرت نرم افزاری، پدیده‌ای متمایز در مطالعات جنگ معاصر به شمار می‌آید و از طریق الگوی راهبرد دفاع مردمی و رهبری کاریزمایی امام خمینی (رحمه الله علیه)، نقش مهمی در هویت ملی ایرانیان داشته است.

۴- روش پژوهش:

این پژوهش از نوع کیفی - تحلیلی و بر اساس تجزیه و تحلیل داده‌ها و روش جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای و فیش‌برداری می‌باشد. ضمناً در این تحقیق از نظریه سرمایه اجتماعی پاتنام نظریه پرداز مشهور آمریکایی بهره‌برداری شده است. همچنین در این پژوهش از نظریه هنجاری نیز بهره جسته است، زیرا نظریه هنجاری بر کاربرد ارزش‌های معنوی خصوصاً بر حاکمیت ارزش‌ها تأکید دارد.

۵- تعریف سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی با تولید هنجار و اعتماد متقابل، اعضای شبکه اجتماعی را به منظور دستیابی به اهداف و منافع مشترک، پیوند می‌دهد (مهدوی، عزیزمحمملو، ۱۳۹۷: ۷). ظرفیت‌ها و قابلیت‌های

سرمایه اجتماعی نقش فزاینده‌ای در بسیج نیروهای مردمی و حرکت‌های اجتماعی داشته‌اند. سرمایه اجتماعی را «ماده خام جامعه مدنی» دانسته‌اند.

سرمایه اجتماعی را به صورت کوتاه و ساده‌تر می‌توان چنین تعریف نمود: «وجود روابط عمیق و گسترده میان افراد جامعه». روابط عمیق به معنای وجود اعتماد است و گستردگی روابط در جامعه گرچه ساده و کلی، اما بسیار کاربردی و قابل فهم است و پیچیدگی‌های تعریف علمی را ندارد (کوهکن، ۱۳۸۸: ۱۲۷).

مفهوم سرمایه اجتماعی دارای تأثیر فزاینده‌ای است (فیلد، ۱۳۹۲: ۸). پاتنام (۱۹۹۳)، سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از شبکه‌های اجتماعی می‌داند که مشخصه آن‌ها هنجارهای اعتماد و همیاری است. بورديو، معتقد است سرمایه اجتماعی، مجموعه منابع فیزیکی یا غیر فیزیکی، در دسترس فرد یا گروهی که دارای شبکه نسبتاً بادوامی از روابط نهادینه شده با آشنایی‌های دوجانبه و محترم هستند (ردادی، ۱۳۸۹: ۵۱). کلمن (۱۹۹۰)، سرمایه اجتماعی را جنبه‌هایی از ساختار اجتماعی می‌داند که کنش‌های منطقی را فراهم می‌سازد. فوکویاما، وجود مشکلات اجتماعی مختلف را نشانه‌ای از نبود سرمایه می‌شناسد وی سرمایه اجتماعی را ذخیره جامعه از ارزش‌های مشترک می‌داند. (شریفیان ثانی، ۱۳۸۰: ۱۵)

۶- چارچوب نظری:

رابرت پاتنام، اندیشمند سیاسی و نظریه پرداز برجسته آمریکایی، سهم زیادی در گسترش مفهوم سرمایه اجتماعی و مردمی کردن آن دارد (اطهری، ۱۳۹۱: ۱۷۲). نظر به اینکه عناصر معنوی، مؤلفه‌های دینی و گزاره‌های فرهنگی سرمایه اجتماعی نقش مهمی در تحولات سیاسی، اجتماعی و امنیت دهه اول انقلاب خصوصاً در دوران مقدس داشته است، بنابراین، مبنای نظریه این تحقیق برگرفته از رویکرد پاتنام می‌باشد

از نظر پاتنام، سرمایه اجتماعی متشکل از ویژگی‌هایی از یک سازمان اجتماعی چون اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها است که می‌توانند کارایی جامعه را از طریق تسهیل کنش‌های تعاونی بهبود بخشند (پاتنام، ۱۹۹۳: ۱۶۹).

به عقیده پاتنام، عناصر سرمایه اجتماعی، زیربنای اخلاقی جامعه است و موجب تسهیل کنش‌های اجتماعی و کارایی جامعه می‌شود. در دیدگاه پاتنام، شاخص‌های سرمایه اجتماعی عبارت‌اند از:

- میزان مشارکت در امور اجتماع محلی و زندگی سازمانی
- مشارکت در امور عمومی (مثل رأی دادن)
- رفتار داوطلبانه
- فعالیت‌های اجتماعی غیررسمی (مثل دیدار دوستان)
- سطح اعتماد بین افراد

بدین ترتیب شاخص‌های او دارای دو عامل اساسی است:

مشارکت انجمنی و اعتماد. در مجموع، همه سعی پاتنام بر این است که سرمایه اجتماعی را به نحوی تعریف کند بتواند به نحوی ارتباطات سیاسی و تعاملات در این عصر را با توجه به مفهوم سرمایه اجتماعی توصیف نماید. از نظر پاتنام، اشکال سرمایه اجتماعی منابع اخلاقی یک جامعه را تشکیل می‌دهند ... عناصر سرمایه اجتماعی از نظر پاتنام در درون تعریف او از این مفهوم قرار دارند، این عناصر عبارت‌اند از الزامات اخلاقی و هنجارها، ارزش‌های اجتماعی (خصوصاً اعتماد) و شبکه‌های اجتماعی (به‌ویژه انجمن‌های داوطلبانه). از این رو از نظر پاتنام، سرمایه اجتماعی به مشابه هسته‌ای بنیادی است که در طی قرون متمادی در دل تاریخ یک جامعه و تقویت شده و پایه لازم را برای دستیابی آن جامعه به توسعه پایدار فراهم می‌آورد. (ابولفتحی و نوری، همان: ۶-۷۵)

از دیدگاه پاتنام، ارزش‌ها و عوامل معنوی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است:

ارزش‌های مشترک، دین و مذهب، میزان امنیت اجتماعی، ایدئولوژی و مواردی از این دست در شکل‌دهی سرمایه اجتماعی اهمیت قابل توجهی دارند. اتفاقاتی که برای یک نسل به وقوع پیوسته است (مانند جنگ، رکود اقتصادی، افزایش نرخ طلاق، جایگزینی مظاهر تمدن جدید) با سرمایه اجتماعی رابطه دارد (پاتنام، ۲۰۰۰: ۷۰۹).

از جمله نکات ارزنده‌ای که در اثر پایه‌ای پاتنام بر آن تأکید درخور توجهی رفته، اشاره به عنصر وفاداری به‌عنوان هسته اصلی سرمایه اجتماعی می‌باشد. بررسی‌های علمی نشان می‌دهد که اگرچه نهاد دموکراتیک در ایتالیا به یک شکل و معنا وارد شده‌اند، اما نوع مواجهه مردم ایتالیا - در شمال و جنوب - با این نهادها و هنجارها یکسان نبوده است ... عصاره ایده پاتنام این است که نهادهای دموکراتیک برای آنان که به تأثیرگذاری‌شان ایمان بیشتری داشته‌اند، تأثیرات بیشتری - در قیاس آنانی که از ایمان کمتری به آن‌ها برخوردار بوده‌اند - گذاشته‌اند ... به عبارت دیگر نوعی ارتباط متقابل بین مفهوم - مخاطب وجود دارد که بر نتیجه عملیاتی مفاهیم تأثیر می‌گذارد وجود همین

رابطه روان‌شناختی است که وفاداری را به عنصر نامرئی سرمایه‌اجتماعی تبدیل می‌سازد (افتخاری و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۸-۳۱۷). همین رویکرد نیز در حوزه عمل سیاسی - اجتماعی ظهور یافته، آنجا که از راه‌های مدیریت وفاداری - در مقابل راهبردهای اثبات‌گرایانه حذف و یا نادیده انگاشتن وفاداری‌ها - سخن می‌گویند.

۷- یافته‌های پژوهش:

۷-۱. مؤلفه‌ها و عناصر سرمایه‌اجتماعی

سیاه‌پوش (۱۳۸۷) در بررسی مطالعات کاربردی خودش، مؤلفه‌های سرمایه‌اجتماعی را به شرح زیر معرفی می‌نماید:

اعتماد: عنصری چون صداقت و رعایت ارزش‌ها را در برمی‌گیرد و شامل (اعتماد به خانواده، دوستان و اقوام، همشهری، اعتماد سیاسی و اعتماد مردم به یکدیگر) شبکه روابط: ارتباطات اجتماعی، بده بستان بین افراد، مشارکت اجتماعی در قالب گروه‌ها و شبکه‌ها (مشارکت غیررسمی و داوطلبانه در انجمن‌ها و تشکل‌های غیردولتی، انجام فعالیت‌های مذهبی، روابط اجتماعی)

هنجارها که به دو گونه تعریف می‌شوند:

ایجابی: رعایت هنجارهای مثبت چون صداقت، امانت‌داری، حدیث در کار.

سلبی: که میزان سرمایه‌اجتماعی با نرخ جرم سنجیده می‌شود. هرچند میزان جرم بیشتر، سرمایه‌اجتماعی بیشتر پنداشت از آینده: که در سطح کلان، امیدواری نسبت به اوضاع اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را می‌سنجد.

آگاهی یا اطلاعات: شاخص مهم با ابعاد متعدد مانند: پیگیری اخبار سیاسی، بصیرت اجتماعی و ... را موردسنجش قرار می‌گیرد (سیاه‌پوش، ۱۳۸۷: ۸-۱۰۷).

۷-۲. جایگاه سرمایه‌اجتماعی در فرهنگ شیعی - ایرانی

جامعه ایرانی به‌عنوان مردمی موحد و دین‌مدار شناخته شده‌اند. دین و مذهب و به‌خصوص اعتقادات شیعی بر تمامی جنبه‌های فردی و اجتماعی ایرانیان، تأثیرگذار بوده است. با مروری بر تحولات سیاسی - اجتماعی و حرکت‌های مذهبی در ایران به نقش‌آفرینی سرمایه‌اجتماعی و

آمیختگی آن با اسلام سیاسی شیعی، بیشتر آگاه می‌شویم. از قیام سربداران تا جنبش تنباکو، از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی، همگی با الهام از آموزه‌های دینی و برخوردار از ظرفیت‌های معنوی و ایدئولوژیک تشیع انقلابی به وقوع پیوسته‌اند.

به‌عنوان نمونه، حمید عنایت مواردی از آموزه‌های فرهنگی همچون احیای مفاهیم شیعی نظیر مفهوم شهادت، غیبت و انتظار فرج و به‌طورکلی احیای واقعه کربلا و عاشورا با خمیر مایه این موقعیت برمی‌شمرد (دارا، ۱۳۸۹: ۷۸).

۷-۳. جنگ تحمیلی ۸ ساله رژیم بعث عراق علیه ایران نماد عینی جنگ نامتقارن

بررسی و مطالعات جنگ پژوهی بر این مسئله تأکید دارد که جهت‌گیری جنگ‌ها باهم تفاوت اساسی دارند. بنابراین جنگ‌ها را می‌توان به جنگ‌های آزادی‌بخش، جنگ‌های استقلال‌طلب، نبردهای نژادی، قومی و ناسیونالیستی، جنگ‌های سیاسی و جنگ‌های مذهبی یا ایدئولوژیک تقسیم کرد.

کلاوزویتس (۱۹۹۸) معتقد است جنگ، ادامه سیاست است اما با ابزار دیگر.

تجربه تاریخی نشان می‌دهد که بعد از پیروزی هر انقلاب و هم‌زمان با استقرار یک دولت انقلابی و مردمی، جنگ خارجی از بیرون از مرزها بر دولت انقلابی تحمیل می‌شود. زیرا به اعتقاد والت (۱۹۹۵): انقلاب‌ها سطح ابهام و تهدیدات متصور را هم در میان رژیم‌های جدید و هم در میان همسایگان افزایش می‌دهند، احتمال قوی وجود دارد که ظهور رژیم‌های انقلابی جدید، توازن قدرت و انتظارات پیشین را برهم بزند و به منازعات بین‌المللی منجر شود (والت، ۱۹۹۶: ۲۱۰؛ همتی و دلاوری، ۱۳۹۴)

اخیراً «جنگ نامتقارن» وارد فرهنگ سیاسی و ادبیات دفاعی - امنیتی شده است... نیروهای ضعیف‌تر، بر جنبه‌های معنوی - مذهبی با ظرفیت‌های مردمی و بسیج نیروهای اجتماعی با نهادهای مدنی تکیه دارند. قرار دارند و با کمترین هزینه فیزیکی و نظامی، به دنبال دستیابی به اهداف راهبردی است.

جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران از نظر انگیزه و فلسفه به وقوع پیوستن آن با سایر جنگ‌ها و منازعات منطقه‌ای و بین‌المللی، کاملاً متفاوت بود. زیرا صدام حسین رئیس رژیم متجاوز عراق با پشتیبانی قدرت‌های جهانی و ناسیونالیسم عرب، جنگ بسیار گسترده‌ای را با پشتوانه سیاسی، نظامی، مالی و تبلیغاتی آمریکا، غرب و رژیم‌های عربی منطقه، به دولت انقلابی و مردم ایران که تازه به آزادی و استقلال دست‌یافته و با مشکلات سیاسی، اقتصادی و امنیتی مواجه بودند، آسیب فراوانی

رساندند. اما آمیختگی آموزه‌های دینی و روحیه انقلابی مردم ایران با رهبری کاریزمایی امام خمینی (رحمه الله علیه) در برابر ارتش متجاوز رژیم بعث عراق، جلوه‌ای از مقاومت و پایداری حماسی پدید آوردند که به هیچ‌کدام از جنگ‌های معاصر در جهان شباهت نداشت. بنابراین، انگیزه وقوع جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران، جنبه سیاسی و ایدئولوژیک داشت.

در نبردهای نامتقارن عامل روحیه و ارتباطات اجتماعی نقش اساسی در پیروزی ایفا می‌نمایند و می‌توانیم جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران را نیز از این نمونه جنگ‌ها محسوب کنیم چراکه علی‌رغم نابرابری ایران و عراق در این جنگ روحیه بالای رزمندگان در کنار صمیمیت و اعتماد آن‌ها باعث شکل‌گیری فضایی آکنده از اعتماد و ایثار می‌شد و معادلات منطقی و عقلانی را در این جنگ بر هم می‌زد (شهرام‌نیا و خدای، ۱۳۸۸: ۸).

۷-۴. عوامل شکل‌گیری جنگ هشت‌ساله رژیم بعث عراق علیه ایران

ساختار سیاسی و حکومتی عراق، امنیت داخلی خود را همواره از راه به‌کارگیری مخصوص روابط نظامیان با حکومت حفظ کرده است. صدام حسین از طریق سرکوب مخالفان داخلی با محور قرار دادن حزب بعث در رأس رژیم بعث عراق از طریق استفاده از روش‌های خشونت‌آمیز، فرصت هرگونه جسارت و اعتراض را از نظامیان سلب کرده بود تا پایه‌های حکومت خود را حفظ نماید. بنابراین در طول دوران جنگ با متمرکز نمودن قدرت، بستر لازم را برای ایدئولوژی نمودن جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران آماده کرد.

در چنین شرایطی، آشوب‌ها و ناامنی‌ها به‌خصوص در مناطق مرزی، بخش زیادی از کشورمان را با بحران مواجه کرده بود. ارتش ایران نیز تقریباً متلاشی و از هم‌پاشیده بود و توان نظامی و آمادگی لازم را برای جنگ نداشت. تعدادی از فرماندهان ارتشی وابسته به رژیم شاه، فراری یا از کار برکنار شده بودند و به علت تحریم نظامی و اقتصادی ایران، برخی از تسلیحات و تجهیزات نظامی به دست ارتش نرسیده بود.

رژیم متجاوز عراق با فرصت‌طلبی و با شعار نالیسم عربی و برانگیختن احساسات اعراب منطقه و به بهانه اختلافات مرزی در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ حملات گسترده‌ای را آغاز و بخش‌هایی از مناطق مرزی ایران را تصرف نمود.

تحمیل جنگ تحمیلی بر نظام نوپای انقلابی، آن‌هم به‌صورت کاملاً نابرابر، باز یادآور تقابل اراده و رویارویی دوچهره سخت‌افزاری و نرم‌افزاری قدرت بود. در یک‌سو حزب بعث است به نمایندگی از

کشورهای مرتجع منطقه و با شعار دفاع از امت عربی و با حمایت همه‌جانبه آن‌ها و آمریکا و غرب و حتی شوروی قرار داشت و در سوی دیگر کشوری تنها و مظلوم و حق‌خواه که جز اتکا به خدا و اعتماد به نفس چیز دیگری غیر از امکانات داخلی نداشت. (محمدی، ۱۳۷۹: ۱۰۰-۹۹)

۷-۴-۱. حضور گسترده و پرشور مردم در جبهه‌ها

در سایه معنویت ایجادشده در کشور و معنویت موجود در جبهه‌های جنگ، زمینه‌های حضور گسترده مردم در جبهه‌ها نیز عملاً مهیا شد. در پشت جبهه‌ها نیز، مردم علیرغم تنگناها و مشکلات اقتصادی فراوان، کمک‌های نقدی، جنسی، خدماتی و پشتیبانی خود را راهی جبهه‌های نبرد می‌کردند. سرازیر شدن موج خروشان مردم خداجو به سمت جبهه‌ها، برخاسته از ایمان و اعتقادات مذهبی جامعه ایرانی است.

امام خمینی (رحمه الله علیه) نیز به‌عنوان رهبر سیاسی، مرجع دینی و فرمانده کل قوا با قدرت ایمان و تقویت روحیه مذهبی، ترویج فرهنگ عاشورا و روحیه شهادت‌طلبی و خصوصاً فراخوان عمومی، بستر دفاع ملی را فراهم ساخت و روند پیروزی رزمندگان را شتابان نمود و بانفوذ معنوی و روایت‌پردازی عرفانی، تحول روحی را در میان توده‌های مردم پدید آورد.

۷-۴-۲. نقش آفرینی رویکرد معنوی سرمایه‌اجتماعی در عرصه دفاع مقدس

مشارکت فعال و حضور پرشور توده‌های مردم ایران در جبهه‌های جنگ، در نتیجه ایمان به خدا و باورهای دینی به‌ویژه بهره‌مندی از آموزه‌های تشیع انقلابی، روحیه معنوی و صفات والای انسانی، جان‌فشانی و جهاد در راه خدا با وحدت و همبستگی ملی، باشکوه‌ترین حماسه را خلق نمودند که در طول دویست سال گذشته بی‌سابقه بوده است.

از آنجاکه آموزه‌های دینی و مؤلفه‌های معنوی سرمایه‌اجتماعی نقش اساسی در تحولات جنگ هشت‌ساله رژیم بعث عراق علیه ایران به‌خصوص پیروزی‌های فرماندهان و رزمندگان ایرانی داشته است، بنابراین با الهام از شاخص‌های «رابرت پاتنام» یعنی: دین و مذهب، ارزش‌های مشترک، امنیت اجتماعی و ...، نقش آفرینی ظرفیت‌های معنوی سرمایه‌اجتماعی در عرصه دفاع مقدس را تجزیه و تحلیل می‌نماییم:

الف- دین و مذهب

بدون تردید، ریشه‌ها و عوامل کنش‌های اجتماعی و حرکت‌های مردمی در جامعه ایرانی را باید در سازوکار دین و مذهب به‌خصوص آموزه‌های دین اسلام جستجو کرد زیرا دین اسلام،

گرایش سیاسی و اجتماعی دارد و در فرهنگ شیعه نیز، سیاست و مذهب باهم درآمیخته است. بنابراین دارای کنش سیاسی و روحیه مبارزه با ظلم و ستم است.

باورهای دینی رزمندگان اسلام را باید از مهم‌ترین و اساسی‌ترین عوامل معنوی و فرهنگی تأثیرگذار در آفرینش «حماسه دفاع مقدس» و در آغوش کشیدن پیروزی‌های سترگ و افتخارآفرین آن برشمرد ... خاستگاه وظایف و مسئولیت‌هایی که رزمندگان اسلام احساس می‌کردند و نیز ارزش‌های اخلاقی که به آن‌ها پایبند بودند، باورها و اعتقادات دینی آنان بود... باورهای ژرف دینی، رزمندگان مؤمن را داوطلبانه و مشتاقانه به جبهه‌های نبرد روانه می‌کرد. به آنان روح شجاعت، شوق نبرد و امید به پیروزی ارزانی می‌داشت، به ایثار و فداکاری و ازجان‌گذشتگی‌شان معنا و مفهوم می‌داد و شهادت را در کامشان گوارا می‌ساخت. به‌راستی اگر رزمندگان اسلام بر اساس ایمان و اعتقاد ژرف خود پا به عرصه جنگ و دفاع می‌نهادند، آیا هرگز جلوه‌های پرشور ایثار و فداکاری و حماسه‌های ماندگار و کم‌نظیر دوران معاصر آفریده می‌شد؟ (پژوهشکده تحقیقات اسلامی، ج اول، ۱۳۸۷: ۶۷)

۷-۴-۱. کارکردهای دین و مذهب در دوران دفاع مقدس

۱- ایمان به خدا

سرچشمه باورهای دینی و اعتقادات اسلامی، ایمان و باور قلبی به خداست که به انسان مؤمن و توان روحی و صبر و حوصله فراوانی می‌بخشد و در برابر مشکلات زندگی به یاری او می‌شتابد و در عرصه دفاع مقدس بر پیشرفته‌ترین جنگ‌افزارهای دشمن برتری یافت. عنصر ایمان به خدا مهم‌ترین عامل مقاومت و پیروزی رزمندگان به شمار می‌رود. خداباوری موجب تعالی روح، آرامش روانی و قوت قلب انسان مؤمن و مجاهدین راه خدا می‌شود. رزمندگان دفاع مقدس نیز در میدان جهاد به خدا تکیه می‌کردند و با تمام وجود، در ذکر و یاد خدا ذوب می‌شدند. تقریباً در وصیت‌نامه همه شهدای جنگ تحمیلی، تأکید بر عبودیت و بندگی، ذکر و یاد خدا و دلدادگی به خدا و ایثار جان برای حفظ دین خدا سفارش شده است.

۲- امدادهای غیبی

منظور از امدادهای غیبی، کمک‌های ناپیدا و نامرئی خداوند و جلوه‌ای از یاری و نصرت الهی است که یکی از عوامل معنوی و ازجمله عوامل پیروزی رزمندگان ایرانی - به‌ویژه در شرایط سخت نظامی و بن‌بست نظامی - محسوب می‌شود. در تمامی صحنه‌های گوناگون و خطرناک

دفاع مقدس، بدون امداد الهی و یاری خداوند، پیروزی رزمندگان ناممکن بود چون که رزمندگان بارها در میدان جنگ با تمام وجود، یاری خداوند و امدادهای غیبی را مشاهده و درک نموده‌اند و در خاطرات و وصیت‌نامه‌های خود توصیف نموده‌اند.

۳- تحول درونی و خودسازی

تحول روحی، خودسازی معنوی و دگرگونی درونی رزمندگان نیز یکی از زیباترین جلوه‌های عرفانی آموزه‌های دین اسلام است بازگشت به ارزش‌های اسلام و گرایش به اخلاق و معنویت در میان جامعه ایرانی و نسل جوان، یکی معجزات انقلاب اسلامی و از شگفتی‌های دوران جنگ تحمیلی هشت‌ساله رژیم بعث عراق علیه ایران محسوب می‌گردد. در جریان تحولات جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران، بیانات عرفانی، پیام‌ها و اعلامیه‌های شورانگیز امام خمینی (رحمه الله علیه) زمینه خودسازی و تحول درونی در میان توده‌های مردم به‌خصوص جوانان مذهبی و رزمندگان را آماده می‌کرد.

امام خمینی (رحمه الله علیه) نوع کنش‌گری جامعه در جبهه‌های جنگ را همچون انقلاب اسلامی، ناشی از تحول روحی و معنوی ایرانیان می‌دانستند: این جوان‌های بسیار عزیز که در سطح کشورند که ناگهان با یک جهش برق‌آسای معنوی و روحی، یک‌شبه ره صدساله را پیمودند. این تحول عظیم معنوی با این سرعت بی‌سابقه به جز عنایت پروردگار مهربان و عاشق پرور نتوان توجیه کرد (صحیفه امام، ج ۱۷: ۵-۳۰۴ در پورسعید ۱۳۹۱: ۲۴)

بررسی و مطالعه یادداشت‌ها، خاطرات و وصیت‌نامه‌های فرماندهان و رزمندگان، گویای تکامل روحی، تسکین قلبی و اخلاص در عمل و رفتار آن‌ها در سطح جبهه‌هاست.

ب- ارزش‌های مشترک و کارکرد آن‌ها در حوزه دفاع مقدس

ارزش‌های مشترک تأثیر عمیقی در مناسبات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه دارند و موجب جامعه‌پذیری افراد و تقویت روحیه مسئولیت‌پذیری فرد نسبت به سرنوشت جامعه خویش است. ارزش‌ها، شالوده فرهنگ هر ملتی است و نقش مهمی در ماندگاری هویت ملی یک جامعه را بر عهده دارد. مهم‌ترین و اثرگذارترین ارزش‌های مشترک در دوران دفاع مقدس عبارت‌اند از:

- ۱- اعتقاد به امامان معصوم (ع)
- ۲- یکی از باورهایی که نه تنها در ابعاد زندگی فردی و اجتماعی مؤمنان بلکه در پیروزی‌های رزمندگان و مقاومت و پایداری آنان در جنگ تحمیلی تأثیر زیادی داشته است اعتقاد قلبی به

ولایت پیامبر (ص) و امامان معصوم (ع) است. در آیاتی از قرآن کریم و در برخی از روایات، نسبت به محبت و دوستی اهل بیت پیامبر (ص) و عشق ورزیدن به آن‌ها تأکید شده است. بنابراین در فرهنگ شیعه، امامان معصوم را همچون پیامبر (ص)، پیشوا و الگوی خود می‌دانند.

اسپوزیتو (۱۳۹۳) معتقد است: شیعه در نگاهی انتقادی، معتقدات رهبری و نهادهای شیعه نقش مهمی در سیاست ایران داشته و اسلام شیعی از آغاز با سیاست آمیخته بود، چنان‌که می‌توان گفت تاریخ و معتقدات شیعه زیربنای ایدئولوژی انقلابی مدرن را تشکیل داده است (اسپوزیتو، ۱۳۹۳: ۳۳).

فرماندهان و رزمندگان ایرانی نیز از عمق جان به ولایت امامان معصوم (ع) ایمان و اعتقاد راسخ داشتند و موجب توانمندی روحی و تقویت روانی آن‌ها در میدان‌های نبرد با دشمن می‌گردید (پژوهشکده تحقیقات اسلامی، ج اول، ۱۳۸۷: ۱۰۳).

۳- همبستگی و انسجام ملی

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و چند ماه پس از تشکیل دولت موقت، ناآرامی‌های داخلی توسط گروه‌های ضدانقلاب آغاز گردید. آن‌ها به تضادهای قومی و نژادی دامن زدند و با شعارهای تحریک‌آمیز خواهان خودمختاری و جدایی‌طلبی از کشور شدند. آن‌ها با درگیری مسلحانه و حرکت‌های گریز از مرکز، تمامیت ارضی کشور و به‌خصوص انسجام ملی را مورد تهدید قرار دادند اما با آغاز جنگ و حملات ارتش رژیم بعث عراق به سرزمین ایران، اختلافات قومی و تضادهای نژادی کنار رفت و مردم ایران صرف‌نظر از هر دین و مذهب با «وحدت و همبستگی ملی» - به‌عنوان کلیدی‌ترین ارزش اجتماعی - به دفاع از میهن برخاستند و برای بیرون راندن دشمن با ایثار جان و مال خویش، زیباترین حماسه وحدت ملی را خلق کردند.

حمله ارتش رژیم بعث عراق سال ۵۹ واکنش جمعی مردم ایران را در پی داشت و در قالب این واکنش جمعی با افزایش کارکرد روحیه جمع‌گرایی و نفی روحیه فردگرایی، شکاف‌های قومی و مذهبی در ایران دهه ۶۰ کم‌رنگ شد و عزم ملی برای مقاومت شکل گرفت (مولایی آرانی و دیگران، ۱۳۹۵: ۸۶).

۴- روحیه صبر و مقاومت

تهاجم گسترده ارتش رژیم بعث عراق به ایران و اشغال بخش‌هایی از سرزمین کشورمان، عکس‌العمل اقبال مختلف مردم و طبقات اجتماعی را به دنبال داشت و اراده ملی برای مقاومت در

برابر دشمن متجاوز شکل گرفت و نیروهای رزمنده با فداکاری و جان‌فشانی، بزرگ‌ترین حماسه را در تاریخ جنگ‌های ایران آفریدند.

مقاومت و ایستادگی درس زندگی بود که دفاع مقدس مردمی برای کشور ایران به ارمغان آورد. پایداری و مقاومت بیش از ۲۸۰۰ روز در برابر دشمن نابرابر، نشانه ایستادگی فوق‌العاده و غیرقابل‌تصور با مقیاس‌های عقلانی و مادی دکترین‌های نظامی بود که بار دیگر، ظرفیت بسیار بالای مردم ایران در صحنه‌های مختلف به اثبات رساند. ملت ایران از جمله ملت‌های سربلندی نام‌گرفته که توانسته بود در طول ۹۵ ماه دوران دفاع مقدس در برابر قدرت‌های غرب و شرق و حمایت‌های مختلف مادی و معنوی از سوی کشورهای منطقه و جهان از رژیم بعث عراق می‌شد، مقاومت کند. (شعبانی سارویی، ۱۳۸۴: ۱۳۶)

ج - امنیت اجتماعی

یکی از راه‌های مهم افزایش سرمایه‌اجتماعی در جامعه، تقویت هنجارهای اجتماعی است. هنجارها موجب تقویت همیاری، انسجام‌بخشی و کاهش کنترل رسمی شهروندان می‌گردد و به این صورت امنیت اجتماعی را تقویت می‌نماید. در جامعه دینی ایرانی تقویت هنجارهای اعتمادساز دینی می‌تواند کمک مؤثری در جهت افزایش سرمایه‌اجتماعی تلقی شود. (ردادی، ۱۳۸۷: ۱۸۶)

۷-۴-۲. راهبرد دفاع مردمی، مهم‌ترین کارکرد امنیت در عرصه دفاع مقدس

جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران، بزرگ‌ترین تهدید علیه امنیت اجتماعی بود که مردم ایران از هر مذهب و نژادی را در قالب راهبرد دفاع مردمی در راستای دفاع از هویت ملی و آرمان‌های انقلاب اسلامی، متحد ساخت. نیروهای مردمی در سازمان بسیج با استفاده از قدرت نرم‌افزاری و آموزه‌های دینی، انسجام یافتند در واقع، دغدغه امنیت اجتماعی، موجب اتحاد و یکپارچگی ملت ایران در برابر تهاجم دشمن گردید. بدون تردید، در روند پیروزی‌های رزمندگان ایرانی در جبهه‌ها و تحقق امنیت ملی، ارزش‌های بنیادین همچون جهاد و شهادت، ایثار و فداکاری و... نقش‌آفرین و سرنوشت‌ساز بودند. یکی از دستاوردهای سیاسی - اجتماعی و دفاعی جمهوری اسلامی ایران، سازمان‌دهی افشار مختلف جامعه تحت عنوان بسیج بود که به فرمان امام خمینی (رحمه الله علیه) تشکیل گردید و به ارتش بیست‌میلیونی شهرت یافت و مهم‌ترین هدف این نهاد مردمی، ایجاد آمادگی دفاعی به‌منظور مقابله با تهدیدات نظامی دشمنان و پاسداری از آرمان‌های انقلاب بود. یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار در امنیت اجتماعی، بهره‌گیری از ظرفیت نرم‌افزاری

بسیج و نقش آفرینی آن‌ها در دفاع مقدس است.

هر نیروی بسیجی، نماد ایدئولوژیک دفاع از انقلاب و مقابله با نیروهای مهاجم خارجی محسوب می‌شد. نیروهای بسیج نه تنها جلوه‌هایی از وفاداری به انقلاب را در دستور کار قرار دادند بلکه وفاداری ایدئولوژیک آنان منجر به شکل‌گیری فرایندی شد که به‌موجب آن، حماسه کربلا و اسطوره عاشورا یکی دیگر از قالب‌های گفتمانی - ایدئولوژیک آنان در دفاع مقدس محسوب می‌شد. (پوستین چی و متقی، ۱۳۹۰: ۱۲۱)

۵-۷. تأثیر اندیشه امام خمینی (رحمه الله علیه) در بسیج سرمایه اجتماعی و فرآیند دفاع مقدس

امام خمینی (رحمه الله علیه) را می‌توان در زمره رهبرانی دانست که علاوه بر ایفای نقش‌های مختلف رهبران سیاسی کشور در زمان جنگ، کارکردهای متنوعی را نیز در عرصه رهبری جنگ به اجرا گذاشت. جنگ را سیاست‌گذاری و هدف‌گذاری کرد، مسیر تحولات آن را کنترل کرد، بر فرایند تصمیم‌گیری‌های مربوط به جنگ نظارت کرد در لحظات بحرانی به جامعه و مسئولین روحیه بخشیده و از همه مهم‌تر، مردم را به مشارکت در جنگ فراخواند و با ابتکار، روند اعزام نیروهای مردمی به جبهه‌ها را تضمین نمود. (حسینی، ۱۳۸۳: ۹)

به اعتقاد پورسعید (۱۳۹۱)، امام خمینی (رحمه الله علیه) جنگ تحمیلی از سوی رژیم بعث عراق را به‌عنوان بزرگ‌ترین تهدید سخت‌افزاری، از طریق «روایت‌گری» که نوع کنش کلامی و یکی از تکنیک‌های شیوه دفاع ملی است، مدیریت نمود ... روایت معنوی / مذهبی امام از جنگ، نوعی همانندی تام با روایت ایشان از رخداد انقلاب اسلامی داشت مطابق این روایت، چون حضور در این کنش جمعی برای خداست خداوند هم نصرت می‌دهد و پیروزی را باید از او دانست. (پورسعید، ۱۳۹۱: ۲۹-۸)

امام خمینی (رحمه الله علیه) در جایگاه رهبری سیاسی و مرجع دینی با توجه به مدیریت کارزماتیک و جذابیت‌های معنوی، به‌عنوان هماهنگ‌کننده اصلی بسیج توده‌های مردمی، هدایت استراتژی جنگ را هوشمندانه و با شجاعت بر عهده گرفت. مهارت بی‌نظیر امام در ترکیب مدیریت سیستماتیک و مدیریت کاریزمایی توانست از طریق گفتمان دینی، بحران‌های داخلی و بین‌المللی ناشی از جنگ را به‌خوبی کنترل و نظارت کند و محافل سیاسی - نظامی و به‌ویژه تئوریسین‌های دنیا را به شگفتی وادار نمایند.

نتیجه‌گیری

رژیم جنگ‌افروز عراق در هنگام تجاوز به کشورمان از نظر نظامی، اقتصادی و مالی برتری فاحشی نسبت به ایران داشت و از طرف آمریکا، قدرت‌های غربی و ناسیونالیسم عرب، حمایت و پشتیبانی می‌شد اما در این تحقیق، آشکار گردید که آموزه‌های دینی و ظرفیت‌های معنوی سرمایه‌اجتماعی، تأثیرگذارترین نقش را در روند پیروزی‌های ایران در دوران دفاع مقدس داشته‌اند. زیرا هرچند که جنگ به‌عنوان پدیده‌ای ناخوشایند شناخته شده است اما آنچه موجب شده تا جنگ تحمیلی هشت‌ساله رژیم بعث عراق علیه ایران را متمایز گردد و نماد سرافرازی و افتخار ملت ایران قرار گرفته است، ناکامی دشمن در رسیدن به اهداف تجاوزکارانه‌اش می‌باشد. با توجه به تجربیات تلخ چند صدسال گذشته و در نتیجه تهاجم بیگانگان، شکست‌های متعدد نظامی موجب تحقیر و انزوای مردم ایران شده بود اما در جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران برای اولین بار و بعد از دویست سال، حتی یک وجب از خاک ایران از دست نرفت.

درواقع، بهره‌مندی فرماندهان و رزمندگان از آموزه‌های اسلام سیاسی شیعی و باورهای عمیق دینی، پیروی از سیره امامان معصوم به‌ویژه نهضت عاشورا و حماسه کربلا، همچنین برخورداری رزمندگان ایرانی از قدرت معنوی و امیدواری به امدادهای غیبی که امام خمینی (رحمه الله علیه) آن را جهش برق‌آسای معنوی و روحی توصیف نموده است، مهم‌ترین عوامل پیروزی در عرصه دفاع مقدس به شمار می‌روند. در همین راستا، نقش بی‌بدیل امام خمینی (رحمه الله علیه) به‌عنوان رهبر سیاسی و فرماندهی کل قوا، برجسته و سرنوشت‌ساز بوده است.

امام خمینی (رحمه الله علیه) با بهره‌گیری از فرهنگ دینی و تکیه بر قدرت ایمان، تقویت روحیه خداباوری و خصوصاً ترویج فرهنگ عاشورا با فراخوان عمومی، بستر دفاع ملی در برابر تجاوز دشمن را فراهم ساخته و روند پیروزی رزمندگان را شتابان نمود. آمیختگی فرهنگ دینی و روحیه مقاومت و دفاع مردمی در برابر تجاوز دشمنان، جلوه‌ای از جنگ را پدید آورد که شاید در مقایسه با سایر جنگ‌های معاصر، تفاوت اساسی داشته است.

سرانجام، جمهوری اسلامی ایران با سربلندی جنگ را به پایان رساند و دشمن متجاوز به پشت مرزها عقب‌نشینی کرد و ایران توانست در حوزه دیپلماسی منطقه‌ای و بین‌المللی، نقش‌آفرینی و تصمیم‌سازی نماید.

منابع

- ابوالفتحی، محمد و نوری، مختار (۱۳۹۲). تأثیر سرمایه‌اجتماعی برافزایش قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، ۲(۶)، ۷۳-۹۰.
- اطهری، سید حسین (۱۳۹۱). تأثیر رهبری امام خمینی (ره) بر سرمایه‌اجتماعی در جریان انقلاب اسلامی ایران، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، ۱(۴)، ۱۶۵-۱۸۹.
- افتخاری، اصغر و همکاران (۱۳۸۹). قدرت نرم و سرمایه‌اجتماعی، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- امام خمینی (رحمه‌الله علیه)، روح‌الله (۱۳۷۸). صحیفه امام مجموعه آثار امام خمینی، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ اول.
- تاج بخش، غلامرضا (۱۴۰۰). واکاوی مولفه های سبک زندگی شهید سلیمانی. مطالعات دفاع مقدس، ۱۷(۱)، ۱۳۷-۱۵۸.
- ترابی، اویس؛ پیری، هادی مراد و خانی، علی (۱۴۰۰). ارائه الگوی ویژگی‌های مدیریت جهادی در فرماندهان هشت سال دفاع مقدس (پژوهشی مبتنی بر بیانات حضرت امام خمینی (ره) و امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)). مطالعات دفاع مقدس، ۷(۳)، ۹-۳۱.
- جوادی، ریحانه (۱۳۹۵). جستارهای در سرمایه‌اجتماعی ایران، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات خان احمدی، اسماعیل و خودسیانی، مصطفی (۱۴۰۰). بررسی نقش انگیزه بر مشارکت و حماسه آفرینی مردم در دفاع مقدس و تحقق اهداف جنگ. مطالعات دفاع مقدس، ۷(۲)، ۱۱۹-۱۴۴.
- رحمانی تیرکلائی، حسین (۱۴۰۰). زمینه‌های ارتقاء کارکردهای سیاسی انقلاب اسلامی در جامعه. جامعه شناسی سیاسی انقلاب اسلامی، ۲(۴)، ۱۸۷-۲۰۴.
- رحمانی، غلامعباس؛ هادی طحان، محسن؛ عالی‌شوندی، اعظم و صادق، ال (۱۴۰۰). سرمایه‌های اجتماعی و معنوی دفاع مقدس، مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر، ۳(۲)، ۵۹-۹۵.
- ردادی، محسن (۱۳۸۷). سرمایه‌اجتماعی و امنیت اجتماعی، راهبرد یاس، ۴(۱۶)، ۱۸۶-۱۹۶.
- سپهرنیا، رزیتا و شیخی، محمدطاهر (۱۴۰۰). نقش سرمایه فرهنگی در تأمین امنیت داخلی. مطالعات دفاع مقدس، ۷(۲)، ۱۷۵-۱۹۵.
- سیاه‌پوش، امیر (۱۳۸۷). فرا تحلیل مطالعات سرمایه‌اجتماعی در ایران، راهبرد فرهنگ، ۱(۸۷)، ۹۹-۱۲۴.
- شریفیان ثانی، مریم (۱۳۸۰). سرمایه‌اجتماعی، مفاهیم اصلی و چارچوب نظری، رفاه اجتماعی، ۲(۱)، ۵-۱۸.
- شعبانی ساروئی، رمضان (۱۳۸۴). استراتژی دفاع مردمی و تأثیر هویتی آن، مطالعات ملی، ۶(۳)، ۱۲۳-۱۴۳.
- شفیعی فر، محمد و خضری، احسان (۱۳۹۹). چارچوب تحلیلی انقلاب اسلامی؛ الگوی مفهومی چندعلیتی، پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۹(۱)، ۳۷-۵۴.

شکوهی، سعید (۱۴۰۰). قدرت انگاره‌ای به مثابه قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران. مطالعات قدرت نرم، (۳)۱۱، ۵۳-۷۶.

صحیفه امام (۱۳۷۸). مجموعه آثار امام خمینی، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ اول. عباس تبار، رحمت و اختری، عبدالله (۱۴۰۰). عقلانیت انقلابی در اندیشه سیاسی آیت الله خامنه‌ای. مطالعات قدرت نرم، (۳)۱۱، ۷۷-۹۴.

فروتنی، زهرا (۱۳۹۹). تحلیل تطبیقی دستاوردهای سیاسی انقلاب اسلامی با آرمان‌های سیاسی آن (با تاکید بر محورهای بیانیه گام دوم انقلاب)، پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۹(۴)، ۲۹۳-۳۱۶. فیلد، ف جان (۱۳۹۲). سرمایه اجتماعی، ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رضائی، تهران: انتشارات کوثر. کتابی، محمود و مقتدر، یونس (۱۳۹۷). بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و قدرت نرم ایران، رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۲(۴۵)، ۸۵-۱۰۶.

کشیشیان سیرکی، گارینه (۱۴۰۰). تأثیر سرمایه اجتماعی بر امنیت ملی در دوران دفاع مقدس. مطالعات دفاع مقدس، (۱)۷، ۲۹-۵۴.

کوهکن، علیرضا (۱۳۸۸). مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی اسلامی، راهبرد یاس، ۵(۱۷)، ۱۲۴-۱۴۱. محمدی، پداله (۱۳۹۷). انقلاب اسلامی و تقابل و رویارویی دو چهره نرم‌افزاری و سخت‌افزاری قدرت، مصباح، ۹(۳۶)، ۹۵-۱۰۶.

مهدوی، ابوالقاسم و عزیز محمدلو، حمید (۱۳۹۷). تحلیل عوامل کلان مؤثر بر فرایند انباشت سرمایه اجتماعی در ایران، مجلس و راهبرد، ۲۵(۹۳)، ۵-۴۲.

موسوی، سید سعید؛ نباتیان، محمداسماعیل؛ کلاتری، ابراهیم و حق گو، جواد (۱۳۹۹). مرجع امنیت ملی در اندیشه فقهی آیت‌الله خامنه‌ای، پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۹(۲)، ۱۳۱-۱۵۳. مولائی آرانی، مهدی و باقری کنی، مصباح الهدی (۱۳۹۵). بررسی عوامل جهت دهنده سرمایه اجتماعی در دوران دفاع مقدس، مدیریت اسلامی، ۲۴(۲)، ۷۷-۱۰۳.

همتی، ایرج و دلوری، ابوالفضل (۱۳۹۴). استراتژی جنگ و رفتار سیاست خارجی، پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۰(۳)، ۲۳۵-۲۶۵.

Coleman, J. S. (1990). Foundations of Social Theory, Cambridge, MA: Harvard University Press, Belknap Press.

Clausewitz (1998) "palelectics of war", in: Clausewitz in the twenty _ First, Edited by: Hew Strachan and Andreas Herberg _ Roth, Oxford university press. www.military.ir

Putnam, R. D. (2000). Bowling Alone: The collapse and Revival of American Community, New York, Simon and Schuster.

Walt, Stephen M. (1996): Revolution and war, London: Camell university press. (Offe and fuchs 2002).